

V drugem delu, ki prav tako obsega petnajst poglavij, opisuje avtor sovjetsko ofenzivo, obkolitev šeste armade, poskuse, da bi jo rešili obkolitve, njeno agonijo, vdajo in posledice ujetništva nemških, italijanskih in romunskih vojakov.

Bitka za Stalingrad je po svoji srditosti ena največjih bitk v zgodovini človeštva. Njene posledice so bile za obe strani odločilnega pomena: za Nemce je pomenila zaton „tisočletnega Reicha“, za Sovjete vzpon k vlogi supersile. Terjala je skoraj dva milijona življenj. Statistike vsekakor niso popolnoma točne. Vendar drži podatek, da je od 120.000 Italijanov le 12.000 nekdanjih vojakov spet videlo domovino.

Craig je uporabil posebno metodo, ki utegne biti v zgodovinopisju sporna. Tako rekoč iz tedna v teden, včasih celo iz dneva v dan plete zgodbo iz stoterih podrobnosti, pri čemer upošteva dogajanja na obeh straneh, od poveljstev do zanimivih doživetij navedenih vojakov in nižjih poveljnikov. Svojih virov ne navaja neposredno, najdemo jih šele med opombami. Tako je zgodovinarje sicer prikrajšal za skladnost z znanstveno metodologijo, ustvaril pa je zares živo in napeto pripoved, bolj roman, ki pa bazira na resničnem dogajanju. Ali je na kakšnem mestu prizadeta znanstvena resnica na račun kakšnega bolj svobodnega interpretiranja dogodkov, ni mogoče ugotoviti brez hkratnega komparativnega študija obstoječih virov.

Za še vedno čustveno opredeljenega bralca je v Craigovem delu poudarek na nemški strani. Na voljo je imel več nemških virov in osebnih izpovedi; navsezadnje se je Stalingrad za Nemce spremenil v pošasten kolektivni grob.

Knjigi Williama Craiga ni mogoče odrekati vrednosti, tako zaradi vrste novih, doslej nepoznatih dogodkov, kakor zaradi nove osvetlitve okoliščin. Avtor je gotovo dosegel svoj namen. Za obdelavo svoje knjige je porabil polnih pet let, obiskal tri kontinente in intervjuval na stotine preživelih borcev; dalje je, kar je razvidno iz njegove obsežne bibliografije, pregledal arhiva v Freiburgu in Washingtonu, obiskal dokumentacijski center v Izraelu ter današnji Volgograd v Sovjetski zvezi.

Nada Kobal

Dore Klemenčič – Maj: Izgubljeni zapiski, Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1972, str. 353.

Spomini so zasnovani na dnevniških zapiskih, ki jih avtor piše vse življenje. So zapiski človeka, ki je predvsem umetnik, ki riše, piše in razmišlja. Med vojno pa mu je propadlo sedem dnevniških zvezkov.

Njegovo delo bi lahko razdelili na obdobje pred II. svetovno vojno, ko je bival v Banjaluki kot gimnazijski profesor risanja, na čas orožnih vaj v Delnicah, v II. planinskem polku, na obdobje po aprilu 1941, po zlomu stare Jugoslavije, na nemško vojno ujetništvo, na vrnitev v Banjaluko, na služenje vojaščine v tem mestu, na ustaške zapore, na bivanje med četniki, odhod iz Bosne ter prihod in srečanje s slovenskimi partizani 25. aprila 1943 v Bojancih ter na začetek partizanstva v Šerčerjevi brigadi.

Spomini se vrste, tako kot je potekala njegova pestra medvojna pot. Ob razpadu Jugoslavije je na poti iz Delnic padel v Novem mestu v nemško ujetništvo. Prek Celja in Wolfsberga (tu je bil 5 dni) so ga poslali v taborišče vojnih ujetnikov Oflag 6 B pri vasi Doëssel v Westfaliji. Iz tega časa je zanimivo predvsem njegovo umetniško ustvarjanje. V taborišču so pripravili tudi umetniško razstavo. Poleg Klemenčiča so razstavljali Marij Pregelj, Slavko Pengov, karikaturist Ježa Lucić ter Kastelančič iz Zagreba in drugi

amaterji. Oktobra 1941 so ga premestili v taborišče Oflag XIII B Langwasser–Nuernberg. Tu je doživel sredi oktobra zavezniško bombardiranje taborišča. Novembra 1941 je bil izpuščen na prošnjo, ki so jo poslali njegovi banjaluški kolegi na Oberkommando der Wehrmacht (OKW) v Berlinu. Banjaluka je tedaj spadala pod Nezavisno državo Hrvatsko. Prek taborišča Gaensendorf pri Dunaju se je pripeljal 6. ali 7. decembra 1941 v Zagreb, dne 9. decembra pa v Banjaluko. Januarja 1942 je bil mobiliziran v hrvaške domobrance. Tu se je povezal z domačini, ki so sodelovali v odporniškem gibanju. Sredi marca 1942 je bila njegova četa premeščena iz banjaluške kasarne na hrib Šibove nad Saturlijo, kot nekakšna predstraža mesta Banjaluke. Tu je poiskal stike s četniki in partizani.

Na strani 276. pravi: „– Končno, vse sem delal iz lastnega nagiba, samoiniciativno, kakor se pravi temu. Nobenih nasvetov, nobenih direktiv nisem bil deležen od kogarkoli, a tudi ne pomoči od kakšne organizacije. In vsi, ki so delali z mano so bili prav taki. Sami prostovoljci in svojevójci. –“

Dne 24. aprila 1942 so ga aretirali in odvedli v zapor Stari Kaštel. Premestili so ga v Črno hišo (Crna kuća), prišel je pred naglo sodišče ter bil zaradi pomanjkanja dokazov 9. septembra izpuščen. Čez nekaj dni je zapustil Banjaluko ter se znašel med četniki Manjačkega odreda v Han koli. Najprej je bil intendant, nato pa pisar v štabu. Zanimivo je njegovo razmišljanje o vzrokih in nastankih četništva. Izjemni so zapisi njegovega bivanja med četniki, prikaz organizacije in vojskovanja četniških vojaških enot ter njihove poveljniške sestave. Predstavi nam Jova Mišića, Vukašina Marčetića, Branka Lazičića, glavnega poveljnika krajiških četnikov, ter majorja Vranjevića, ki se je znašel po vojni kot pajdaš Draže Mihailovića na procesu proti vojnim zločincem 1945 v Beogradu.

Februarja 1943 mu je postalo med četniki prenevarno, zaradi sodelovanja s partizani. Ko so ga četniki hoteli odvesti v njihov glavni štab v Jošavki, mu je uspelo s pomočjo partizanskega kurirja pobegniti na Kozaro. Dne 13. marca je prišel k partizanom v 4. bataljon Krajiške–kozarske udarne brigade, ki je bil v vasi Jablanica. Od tod pa je krenil čez področje Grmeča v Slovenijo. Blizu vasi Ataševci se je ustavil v štabu I. korpusa. Tu se je srečal z bosanskim slikarjem Ismetom Mujezinovićem. Od tod je odšel proti Liki, v Belih potokih je v Glavnem štabu Hrvatske dobil pošto za CK KP Slovenije in za Glavni štab NOV in PO Slovenije. Pot je nadaljeval prek Korduna ter prišel v Bosiljevo in Bojance. Tu se je prvič srečal s slovenskimi partizani v Šerčerjevi brigadi.

Besedilo spremljajo avtorjevi likovni dosežki. V knjigi je 77 reprodukcij, ena fotokopija dokumenta, štiri fotografije in en zemljevid. Med reprodukcijami so štiri risbe Marija Preglja in en portret bosanskega slikarja Ismeta Mujezinovića, štiri slike pa so barvne.

O spominih in njihovi vrednosti za zgodovinarja na tem mestu ni potrebno govoriti. Njegovo pričevanje je upoštevanja vreden doprinos k zgodovini narodnoosvobodilnega boja. Dragocen je njegov medvojni likovni prispevek kot dokument slovenske in evropske medvojne zgodovine.

Na koncu moramo omeniti tudi literarno vrednost knjige, njeno umetniško besedo. Nepozabni bodo ostali mnogi opisi, zlasti opisi narodnih običajev ter podobe iz življenja preprostih ljudi tam okoli Banjaluke.

Še drobna opomba. V že doslej objavljeni literaturi o avtorju – Vera Visočnik: Slikar in grafik Dore Klemenčič–Maj, Borec 1971 št. 10 str. 647–652 ter št. 11. str. 771–714, kjer je avtorica dokumentirala avtorjevo medvojno delovanje z arhivskimi viri – se nekateri datumi dogodkov ne ujemajo s tistimi, ki so navedeni v Izgubljenih zapiskih.

V pripravi je drugi del zapiskov, ki bo obsegal obdobje od spomladi 1943 do konca vojne in bo prinesel še en prikaz slovenskega partizanstva, kot ga je doživljal ta znani slikar in grafik ter publicist.

Štefka Zadnik

Ključne besede: Glavni štab, Ljubljana (Združeno PTT podjetje Ljubljana) 1972, 733 str. s slik. + 1 zemlj.

Odbor za pokroviteljstvo nad kurirji in vezisti NOV Slovenije pri Združenem PTT podjetju Ljubljana je izdal zbornik z gornjim naslovom, namenjen nekdanjim kurirjem telefonistom, radiotelegrafistom in drugim pripadnikom enot za zveze NOV in PO Slovenije. Za prvi del zbornika (str. 7–186) je napisal, na osnovi ohranjenega arhivskega gradiva in spominskih pričevanj nekdanjih zveznikov in kurirjev, kratek zgodovinski oris partizanskih zvez v Sloveniji urednik zbornika Stanko Petelin.

V tem prvem delu zbornika obravnava partizanske zveze od začetka narodnoosvobodilnega gibanja do konca vojne. Najprej opiše partizanske zveze v letu 1941 in v prvi polovici 1942, ko so obstajale le tako imenovane zveze Centralne tehnike KPS, ki je skrbel za povezavo s pokrajinami s svojimi specialnimi zvezami prek t. i. javk. Po teh zvezah so pošiljali vso pošto in ves potreben narodnoosvobodilni tisk, tiskan ali razmnožen v ilegalnih tehnikah in tiskarnah v Ljubljani, in so bile „zveze povsem prilagojene razmeram ilegalnega življenja in boja.“

Po ustanovitvi glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je bilo treba misliti tudi na posebne vojaške zveze, ki naj bi direktno povezovale glavno poveljstvo s partizanskimi enotami na terenu. Ker je bilo sprva na terenu le malo čet, so povečini uporabljali že utečene zveze Centralne tehnike ali pa so pošiljali iz Ljubljane prek osrednjih javk k svojim enotam ali obratno, posebne kurirje, večinoma še z ustnimi naročili ali poročili. Enotnega sistema zvez v prvem obdobju še ni bilo in so jih sproti prilagajali krajevnim razmeram ali svojim potrebam.

Za drugo obdobje od pomladi 1942 do kapitulacije Italije, septembra 1943, ko so obstajala že nekatera osvobojena in polosvobojena ozemlja ter se je partizanska vojska razvila že na višjo stopnjo z ustanovitvijo odredov, grup odredov, brigad in divizij, so se morale vojaške enote tudi medsebojno povezati s posebnimi kurirji. Uporabljali pa so tudi že nekatera druga sredstva za zvezo. Težja je bila zaradi oddaljenosti teh enot povezava z glavnim poveljstvom, ki je spomladi 1942 prišlo z vodstvom osvobodilnega gibanja na osvobojeno ozemlje v Kočevski Rog. Po italijanski in nemški ofenzivi poleti 1942 na Dolenjskem in Gorenjskem, ko se je vodstvo osvobodilnega gibanja in glavno poveljstvo premaknilo iz Roga v Dolomite, so morali misliti tudi na zvezo z oddaljenimi štabi posameznih partizanskih enot. Zato so že v jeseni 1942 ustanovili tako imenovane kurirske relejne zveze, ki so jih med zimo in na pomlad 1943 razširili na vse slovenske pokrajine ter tako ustanovili pet relejnih sektorjev (dolenjsko-notranjski, gorenjski, primorski, štajerski in koroški). Pošto ali druga obvestila in literaturo so prenašali od ene relejne postaje do druge in oddajali po štafetnem sistemu iz rok v roke. Te nove terenske zveze niso spadale pod glavno poveljstvo, ampak pod Centralno tehniko KPS, saj je bilo vojaške pošte še razmeroma malo, veliko več pa je bilo direktivnega in propagandnega narodnoosvobodilnega tiska, ki ga je bilo treba razširiti po vsej Sloveniji.